

ביאורים

את החלוקה בין שני סוגי הידיעות אצל האדם, הידיעות הראשוניות והידיעות המגיעות על ידי הבנה והיקש, מוצא רבי יוסף אלבו גם בברכת חונן הדעת. 'אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה'. 'דעת' - אלו הידיעות הבסיסיות, ו'בינה' - אלו הידיעות המגיעות מתוך היקש. ביחס ל'דעת' אנו משתמשים בפועל 'חונן', מאחר שהוא מבטא את העובדה שהדעת הגיעה לא בדרך לימוד אלא נתנה לכל בני האדם, בשווה, בלא תלות בדבר. ביחס ל'בינה' אנו אומרים 'מלמד', כיוון שלא כל בני האדם מגיעים לידי לימוד וריבוי ידיעות, אלא רק אלו שהם בגדר 'אנוש', בדרגה יותר גבוהה, זוכים להם. ממשיך רבי יוסף אלבו - אמנם בתפילתנו אין אנו מסתפקים בדעת ובינה, אלא אנו רוצים יותר מזה, אנו מתפללים גם על ה'השכל' - ההשכלה בעניינים האלוהיים. ברכת 'חונן הדעת' כוללת את הדעת, הבינה וההשכל: את המושכלות הבסיסיות, את הידיעות היוצאות מן ההיקש, ואת ההשכלה בעניינים האלוהיים. אנו מבקשים על העניינים האלוהיים הרחוקים מן האדם, ומבקשים על המושכלות שתהיינה בהירות לאדם וכך אכן יוכל ללמוד להקיש ולהשיג ידיעות נוספות. התפילה על המושכלות, שעל ידן תגענה הידיעות הבסיסיות החדשות, נשקפת גם במשנה באבות: 'אם אין דעת אין בינה' [אבות ג, יז]. דהיינו: לולא הדעת, קרי המושכלות הראשונות, לא הייתה הבינה, תולדות אותן הידיעות. שם מופיע גם היחס ההפוך: 'ואם אין בינה אין דעת' [אבות שם] - אם האדם לא ישתמש בבינתו - מה תועלת יש לו במושכלות שקיבל מאת הבורא?!

רבי יוסף אלבו מסיים את הפרק בבאור פסוק במשלי, המסביר את ערך ידיעות האדם ואת תפקידן. ככלל, בספר משלי פסוקים רבים המדריכים את האדם לדרך הישר. כמוניס אותו אל החוכמה, ומרחיקים אותו מן הטפשות ומן החטא. באמצעות התקדמות האדם בחוכמה, כפי שלמדנו: 'כִּי־תבוא חֲכָמָה בְּלִבְךָ וְדַעַת לִנְפֶשְׁךָ יִנָּעַם' - כאשר חוכמתך מיושבת בצורה חזקה, והדעת - המושכלות הראשוניות, מקובלות עליך, אתה מבין אותן ונעזר בהן בלימודך - אז, ממשיך שלמה המלך, חכמתך תשמור עליך ותדריך אותך בדרך הישר, וכך תסיק בשכלך מסקנות נכונות שיובילו אותך בנתיבים טובים בחיך.

הרחבות

• נוסח ברכת 'אתה חונן'

אַתָּה חוֹנֵן לְאָדָם דַּעַת. רבי יוסף אלבו מסביר לאור דבריו את הכפילות הקיימת בברכת 'אתה חונן' - 'חונן לאדם דעת' ו-'מלמד לאנוש בינה'. ומבאר שדעת היינו המושכלות הראשונות, ואילו בינה אמורה על הפקת הלימודים מהמושכלות הראשונות ע"י שכלו של האדם. לדבריו התואר 'אנוש' מבטא מעלה רמה יותר מאשר אדם - שהרי בכוחו גם להפיק מהמושכלות הראשונות את החכמות. בדומה אומר גם המהר"ל: "הדעת אמר אדם, ואצל הבינה אמר אנוש שהוא יותר במעלה" [דרך חיים אבות ג, יז].

אולם, המלבי"ם כתב על פי מספר מקומות בהיפוך: "אנוש מורה בכל מקום על הקטן במעלה, ואדם - גדול ממנו" [איר אור, ערך אדם, אנוש]. ולדבריו נצטרך לתת מענה אחר לכפל הלשון בברכה. בפירוש עץ יוסף על סידור התפילה הסביר שדעת היינו עמידה על דברים ברוח הקודש, ואילו בינה היינו דרגה פחותה יותר - יכולת הבנת הדברים: "ומלמד לאנוש בינה - כי שם אנוש הוא התואר היותר גרוע. ולכל המכונים בשם זה אינו חונן להם הדעת, אלא מלמדם בינה". [אוצר התפילות ח"א עמ' 328].

פירוש אחר ניתן ללמוד מדברי רש"י בפירושו למסכת אבות: "'דעת' גדול מ'בינה', לפי שאם שואלין לו לאדם דבר, והוא אומר כן הוא ומראה ונותן טעם לדבריו הוא 'דעת'. כאדם הזה שהוא מראה סלע לשולחני ואומר לו טוב או רע ומוציא לו אחר מתוך חיקו הדומה לו, ומראה לו. 'בינה' - שידוע להבין, אבל אינו מראה טעם" [ג, יז]. לדבריו הבינה נמוכה מהדעת, שכן מי שיש לו בינה יכול להבדיל בין דברים אבל לא להסביר מדוע הם נפרדים בניגוד ליכולתו של בעל הדעת.

וְעַל-כֵּן נִתְקְנָה בְּרַכַּת "אַתָּה חוֹנֵן לְאָדָם דַּעַת וּמְלַמֵּד לְאָנוּשׁ בִּינָה": כִּי הַמְשָׁכְלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת יִקְרָאוּ "דַּעַת" סָתָם. וְאָמַר: "אַתָּה חוֹנֵן לְאָדָם דַּעַת"• - כִּי הַדַּעַת הִזָּה שְׁוֶה בְּכָל אָדָם מִבְּלִי שׁוֹם-לְמוֹד, אֲלָא עַל צַד-הַחֲנִינָה. וְאָמַר: "וּמְלַמֵּד לְאָנוּשׁ בִּינָה" - עַל יְדִיעַת הוֹצָאת הַתּוֹלְדָה מִן הַהִקְדָּמוֹת, שֶׁזֶּה יִקְרָא "בִּינָה". וְתִלָּה זֶה בְּלִמּוּד טְבָעִי, וַיִּחַס אוֹתוֹ לְאָנוּשׁ, כִּי אֵין כָּל אָדָם מְשַׁתְּמֵשׁ בְּבִינָה אֲלָא הָאָנוּשׁ. וְעַל-כֵּן הֵיטָה הַחֲתִימָה "חוֹנֵן הַדַּעַת" - עַל הַחֲסֵד הַכּוֹלֵל לְכָל הַמִּין, שֶׁהֵם הַמְשָׁכְלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, לֹא עַל הַחֲסֵד הַפְּרָטִי. אֲבָל הַתְּפִלָּה, רְאוּי שֶׁתִּהְיֶה עַל יוֹתֵר מִן הַדַּעַת וְהַבִּינָה, שֶׁהוּא הַהֲשָׁכָל; שֶׁהַהֲשָׁכָל הוּא בְּדַבְרִים הָאֱלֹהִיִּים, כְּאָמְרוֹ [ירמיהו ט, כג]: "הַשָּׁכֵל וַיִּדְעֵ אוֹתִי". וּבַעֲבוּר-זֶה הֵיטָה הַתְּפִלָּה כּוֹלֶלֶת הַכָּל: "וַחֲנִנּוּ מֵאֲתָךְ דַּעַת וּבִינָה וְהַשָּׁכֵל" - כְּלוֹמַר: שִׁיחִי הַמְשָׁכְלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת מַעֲלוֹת, כְּדִי שִׁיגִיעַ מִהֵן בִּינָה וְהַשָּׁכֵל; עַל-דֶּרֶךְ מֵה שֶׁאָמְרוּ [אבות פ"ג, מ"ז]: "אִם אֵין דַּעַת אֵין בִּינָה" - רְצוֹ לִזְמֹר, שֶׁאִם לֹא הִיָּה הַדַּעַת, שֶׁהֵן הַמְשָׁכְלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת, נִמְצְאוֹת בְּאָדָם, לֹא הֵיטָה הַבִּינָה נִמְצְאָת, שֶׁהִיא הוֹצָאת הַתּוֹלְדָה מִן הַהִקְדָּמוֹת. "וְאִם אֵין בִּינָה אֵין דַּעַת" - כְּלוֹמַר: וְאִם לֹא יִשְׁתַּמֵּשׁ אָדָם בְּבִינָה לְהַבִּין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר, כְּדִי שֶׁתִּגִּיעַ לְאָדָם הַיְדִיעָה, לִשְׁאוֹן נִתְּנוֹ לוֹ הַמְשָׁכְלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת שֶׁהֵם הַדַּעַת.

וְזֶהוּ שֶׁאָמַר שְׁלֹמֹה [משלי ב, י-יב]: "כִּי-תבוא חֲכָמָה בְּלִבְךָ וְדַעַת לִנְפֶשְׁךָ יִנָּעַם, מִזְמָה תִּשְׁמֹר עֲלֶיךָ, תִּבְוֶנָה תִּנְצְרָכָה, לְהַצִּילֶךָ מִדֶּרֶךְ רָע" - רְצוֹ לִזְמֹר: כְּאֲשֶׁר תִּבְוֹא חֲכָמָה בְּלִבְכָּה, מִיִּסְדָּת עַל הַקְדָּמוֹת אֲמִתִּיּוֹת; וְהַדַּעַת יִנָּעַם לִנְפֶשְׁךָ - כְּלוֹמַר: שֶׁתִּשְׁתַּמֵּשׁ כְּרָאוּי מִהַמְשָׁכְלוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת - אִז "מִזְמָה" תִּשְׁמֹר עֲלֶיךָ, תִּבְוֶנָה תִּנְצְרָכָה", שֶׁלֹּא תִפְשֵׁל בַּדַּעַת הַנִּפְסְדוֹת. וְזֶהוּ אָמְרוֹ [שם, יב-יג]: "לְהַצִּילֶךָ מִדֶּרֶךְ רָע, מֵאִישׁ מְדַבֵּר תִּהְפֹּכֹת, הַעֲזֹבִים אַרְחוֹת יִשָּׁר לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי חָשָׁךְ". כִּי הַבִּינָה שִׁישְׁתַּמֵּשׁ אָדָם בָּהּ כְּרָאוּי, מִיִּסְדָּת עַל הַקְדָּמוֹת אֲמִתִּיּוֹת - תִּתְּרִיךְ הָאָדָם בְּדֶרֶךְ יִשָּׁר, לֹא-יִפְשֵׁל בָּהּ.

דברי שלמה
במשלי

